

Claudia Neubert Norbert Ruffer Michaela Zeh-Hau

**NEUROLINGUISTISCHE
AFASIETHERAPIE**
Therapiemateriaal

Lexicaal-semantische stoornissen

Nederlandse vertaling door
Jan Oskamp en Daniela Weber

NAT-Verlag

Lexicaal-semantiche stoornissen
eBoek
ISBN 3-929450-28-3
Copyright 1995, 2002 by NAT-Verlag Hofheim

Titel van de originele uitgave:
Neurolinguistische Aphasietherapie
Materialien
Teil 1
Lexikalisch-semantiche Störungen
ISBN 3-929450-00-3
Copyright 1992 by NAT-Verlag Hofheim

Dit therapiemateriaal (oefenbladen en handleiding) is beschermd door de auteurswet.
Iedere verveelvoudiging zonder toestemming van de uitgever is ongeoorloofd.

Het is de rechtmatige eigenaar van dit therapiemateriaal toegestaan de oefenbladen
te kopiëren voor eigen gebruik.

NAT-Verlag

Claudia Neubert
Norbert Ruffer
Michaela Zeh-Hau
Fuchsweg 10
D-65719 Hofheim
Germany

www.nat-verlag.de

Inhoudsopgave

Therapeutische indicatie	1
Theoretische achtergrond	1
Structuur en gebruik van het materiaal	4
Opbouw en principes	4
Therapeutische setting	4
Woord-/zinsniveau en oefenvarianten	5
Beoordeling van de moeilijkheidsgraad	8
Combinatiemogelijkheden en -principes	9
Foutencorrectie	12
Evaluatie van het materiaal	12
Materiaalbeschrijving	13
Classificerende relaties	13
Hyperonymie/hyponymie	13
Cohyponymie	16
Deel-geheel	18
Nietclassificerende relaties	20
Betekenisverwantschap	20
Concept	23
Associatieve relaties	24
Propositionele relaties	26
Predicatieve relaties	26
Objectrelaties	32
Instrumentele relaties	38
Kwalitatieve relaties	40
Relaties tussen proposities	41
Vraag-antwoord	41
Idiomatische uitdrukkingen	42
Verklarende woordenlijst	44
Lieratuur	45

De auteurs:

Claudia Neubert, dr. Norbert Ruffer en dr. Michaela Zeh-Hau studeerden theoretische linguïstiek en psycho- en neurolinguïstiek bij prof. dr. Helen Leuninger in Frankfurt a.M.. Zij beschikken over jarenlange ervaring als klinisch linguïst op het gebied van diagnostiek en behandeling van afasiepatiënten.

De vertalers/bewerkers:

Drs. Daniela Weber en Jan Oskamp werken als logopedisten op Revalidatiecentrum "Het Roessingh" te Enschede, alwaar zij zich bezighouden met het onderzoek en de behandeling van afasiepatiënten.

Voorwoord bij de Nederandse versie

In 1992 verscheen in Duitsland de Neurolinguistische Aphasietherapie met een eerste deel Lexikalisch-semantische Störungen. 130 linguïstisch en therapeutisch onderbouwde oefenbladen met zowel receptieve alsook expressieve taken op verschillende niveaus.

In het revalidatiecentrum „Het Roessingh“ worden op de afdeling Logopedie naast de Nederlandse ook regelmatig Duitse afasiepatiënten onderzocht en behandeld. Bij deze patiënten bleek het bovenstaande materiaal een goede aanvulling in de therapie te zijn. Al snel ontstond het idee om de oefeningen te vertalen en te bewerken voor het Nederlands. Na overleg met de auteurs zijn wij hiermee begonnen en dat heeft geresulteerd in het lexicaal-semantisch therapieprogramma, zoals dit nu voor u ligt. Naar ons idee een nuttige uitbreiding van de therapie voor patiënten met semantische stoornissen.

De vertalers/bewerkers

Jan Oskamp

Daniela Weber

THERAPEUTISCHE INDICATIE

Deel 1 van "Therapiemateriaal voor een neurolinguïstische afasietherapie" is gericht op de behandeling van lexicaal-semantiche stoornissen op verschillende niveaus. Deze stoornissen kunnen in de vorm van woordopslag- of woordvindingsproblemen in het beeld van verschillende klinische syndromen voorkomen.

Het therapiemateriaal is derhalve niet in de eerste plaats georiënteerd op syndromen, maar veeleer op stoornissen. Het materiaal is te gebruiken voor alle patiënten waarbij -bijvoorbeeld met behulp van de Akense Afasie Test (Huber et al., 1983)- één of meerdere van de volgende stoornissen vastgesteld zijn:

- stoornissen in de semantische structuur van de spontane taal;
- semantische parafasieën of woordvindingsmoeilijkheden bij het benoemen of het beschrijven van situaties;
- receptieve semantische stoornissen in het auditieve of visuele taalbegrip.

Het materiaal is te gebruiken voor patiënten met een globale afasie, waarbij ernstige receptieve en expressieve stoornissen bestaan. Ook is het te gebruiken bij alle vormen en gradaties van een afasie van Wernicke, bij woordopslag- of woordvindingsproblemen bij een afasie van Broca, alsook bij amnestische afasie of "lichte", niet classificeerbare semantische problemen. Essentieel is de juiste keuze, combinatie en toepassing van het materiaal bij het specifieke syndroom of complex van optredende stoornissen.

Bij veel patiënten zal het verder geïndiceerd zijn, de verdere taalstoornissen met ander therapiemateriaal te behandelen. Dit kan dan parallel, aansluitend of voorafgaand aan het lexicaal-semantiche therapieprogramma gebruikt worden.

THEORETISCHE ACHTERGROND

Een neurolinguïstisch georiënteerde afasietherapie gaat uit van de veronderstelling dat de stoornissen in het taalgebruik van patiënten rechtstreeks op laesies in het neurologisch systeem of op processen in de hersenen teruggevoerd kunnen worden. De lexicaal-semantiche afwijkingen in taalexpressie en taalbegrip bij afasieën kunnen dus verklaard worden vanuit deze zeer complexe relatie tussen hersenstructuren en taalgebruik.

Er bestaan bepaalde structuren en processen in de hersenen, die in de semantische kennis of interpretatie van semantische relaties, gespecialiseerd zijn. Laesies in dit neurologisch systeem leiden direct tot het verlies van of verwerkingsproblemen bij deze talige informatie. In het afatisch taalgebruik komt dit bijvoorbeeld als semantische parafasie naar voren.

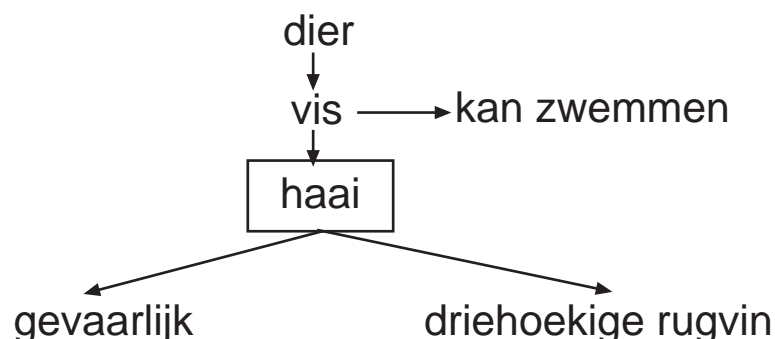
In de moderne linguïstische theorieën is men het erover eens dat er een semantisch lexicon is. Men gaat er vanuit dat semantische eigenschappen van een woord uit de zogenaamde open klasse in het lexicon opgeslagen zijn. Men weet echter nog weinig over de opbouw van interne semantische systemen en de onderzoeksresultaten zijn tot op heden dan ook zeer divers.

Ten aanzien van de oorzaken van semantische problemen bij afasie kan men twee tegengestelde theoretische benaderingswijzen onderscheiden. De ene benadering beschouwt de oorzaak van een semantisch defect als een stoornis in de mogelijkheid om het semantische systeem te gebruiken, terwijl dit systeem op zich wel intact is (vgl. priming-studies, Blumstein et al., 1982; Milberg & Blumstein, 1981; Milberg et al., 1987). De andere hypothese verklaart de stoornis als zijnde een gevolg van defecte semantische representaties of een structurele desintegratie van

het semantisch lexicon (bijvoorbeeld Goodglass & Baker, 1976; Stachowiak, 1979).

Een tweede tegenstelling betreft de aard van de representaties van semantische kennis. Welke structurele en operante eigenschappen hebben de zoekprocessen, waarmee de informatie opgeroepen kan worden. Vertegenwoordigers van het kenmerkenmodel (Smith et al., 1974) gaan ervan uit, dat de betekenis van een woord uit semantische kenmerken opgebouwd is. Elk afzonderlijk kenmerk vormt hierbij een bestanddeel van het woord. Deze informatie-eenheden zijn echter niet allemaal even relevant voor een bepaald concept. Het ene kenmerk is meer centraal en het andere meer perifeer. Centraal zijn daarbij al die kenmerken die een definiërende waarde voor de woordbetekenis hebben. Perifeer zijn de "toevallige" kenmerken (vgl. Smith et al.). Ten aanzien van de waarde van de kenmerken bestaat er een continuüm, dat wil zeggen er bestaat geen principieel of formeel onderscheid tussen de kenmerken. Zelfs bij sterk verwante concepten kan een bepaald kenmerk bij één van deze concepten centraler zijn dan het andere. Terwijl de concepten talrijke gemeenschappelijke kenmerken hebben. Welke plaats een kenmerk inneemt, hangt af van zijn relevantie voor het betreffende concept. Dit bevestigt de hypothese, dat binnen een semantische categorie sommige concepten meer typisch zijn dan andere (vgl. Ross et al., 1976; Leuninger et al., 1987). Zo is bijvoorbeeld voor de spreker van het Nederlands een bal over het algemeen een typisch exemplaar van de semantische categorie speelgoed; de haai daarentegen is een veel minder typische vertegenwoordiger uit de betekenis categorie vis dan bijvoorbeeld karper of forel. Binnen dit kenmerkenmodel zou het begrip vis ongeveer de volgende kenmerkenstructuur hebben: [LEVEND] [KAN ZWEMMEN] [HEEFT SCHUBBEN]. Deze kenmerken staan vermoedelijk ook voor concepten als forel of karper centraal, terwijl voor de woordbetekenis van haai eerder kenmerken als [gevaarlijk] [driehoekige rugvin] of [tanden] definiërend zijn. Uitgaande van zo'n model worden, bij het tot stand komen van spraak, de betekenissen van de gebruikte woorden geïnterpreteerd op basis van hun semantische kenmerken. Betekenisrelaties of semantische overeenkomsten tussen woorden worden duidelijk na het vergelijken van hun semantische kenmerken. De hiërarchische structuur van hyperoniemen en hyponiemen (bijv. vis en forel) wordt bepaald door het aantal verschillende kenmerken. Het abstractere hyperoniem beschikt over minder definiërende kenmerken dan het hyponiem. Daarbij impliceert het kenmerkenmodel, dat bij de verwerking van een woord alle semantische kenmerken verwerkt (moeten) worden. Er is dan ook een complexere, bewerkelijkere, echter ook een intensievere semantische verwerking nodig dan bij het concurrerende Netwerkmodel.

Dit model (Collins & Quillian, 1972; Collins & Loftus, 1975) geeft de begrippen en hun eigenschappen weer in de vorm van een semantisch netwerk. De informatie over de fonologische eigenschappen van de woorden is in een afzonderlijk netwerk opgeslagen. Binnen dit model worden concepten en semantische eigenschappen als knooppunten voorgesteld. Deze knooppunten worden door middel van pijlen met elkaar verbonden. Deze pijlen stellen de, tussen de concepten en eigenschappen bestaande associatieve relaties voor. Hoe meer van deze verbindingen tussen twee concepten bestaan, hoe groter hun semantische overeenkomst is. De combinatie van de pijlen waardoor een concept omringt wordt, representeert zijn betekenis. Het bovengenoemde voorbeeld zou er in het netwerkmodel ongeveer als volgt uitzien (zie: Leuninger, 1989):



De met het concept vis verbonden eigenschap kan zwemmen geldt ook voor al haar hyponiemen zoals haai, forel, karper etc. Deze informatie kan direct uit de relatie tussen hyperoniem en hyponiem afgeleid worden en hoeft daarom niet bij elk hyponiem opnieuw aangegeven te worden. In tegenstelling tot het kenmerkenmodel is het mogelijk om de hiërarchische organisatie van het semantisch netwerk, de informatie over het hyperoniem en de cohyponiemen van een concept, direct op te roepen. Ten aanzien van de verwerking van een concept nemen de vertegenwoordigers van het netwerkmodel aan, dat de semantische activering zich uitstrekt over de geassocieerde concepten. Hoe sterker het begrip met een geactiveerd concept gekoppeld is of hoe dieper het in het netwerk ligt, des te sterker het door de semantische activering wordt gestimuleerd. De overeenkomsten van semantische parafasieën met een doelwoord en observaties uit de taaltherapie wijzen erop, dat activeringsprocessen zich dikwijls over een groter gebied van concepten uitstrekken. Woordvindingsproblemen zijn onder andere te verminderen, indien de patiënt vanuit verschillende benaderingswijzen telkens weer informatie over de samenstelling van semantische gebieden en de relaties tussen de woorden aangeboden krijgt (Stachowiak, 1979).

Welke van deze modellen men echter ook verkiest, het blijft de vraag, of talige informatie als hoeveelheden semantische kenmerken of als intern niet-gestructureerde eenheden opgevat moet worden. Verder is het niet duidelijk op welke wijze de talige informatie geanalyseerd moet worden. Zonder ons voor één van deze, mogelijk uitwisselbare, visies uit te willen spreken, volstaan wij ermee aan te nemen, dat het semantisch lexicon intern zodanig georganiseerd is dat tussen de individuele concepten betekenisrelaties van verschillende aard bestaan. Begrippen die semantisch erg dicht bij elkaar liggen, vormen een semantisch veld. In zo'n subsysteem bestaan bijzonder sterke en talrijke semantische knooppunten tussen de concepten. Enkele knooppunten vormen typische elementen van het veld.

Bij de relaties kan men onderscheid maken tussen classificerende (hyperonymie/hyponymie, cohyponymie, deel-geheel) en niet-classificerende relaties (situatief-referentiële, pragmatische etc.). De eerstgenoemden zijn hiërarchisch en zij vormen de pijlers van het semantisch lexicon. Per afzonderlijk concept maken we onderscheid tussen centrale en perifere semantische kenmerken of eigenschappen. Het centrum of de kern van een concept wordt gevormd door alle classificerende kenmerken (dier-hond-poedel; hond-poes; poedel-tekkel; hond-snuit). Ook niet-classificerende kenmerken die in het taalgebruik in het algemeen duidelijk aan het doelwoord gekoppeld worden (citroen-geel; bezem-vegen) behoren tot de kern. De conceptperiferie daarentegen bestaat veeleer uit individueel verschillende of toevallige eigenschappen, die met het betreffende begrip geassocieerd worden (vrijgezel-slordig; buurman-hond). De overgang van het centrum naar de periferie verloopt vloeiend en van binnen naar buiten neemt de variatie van semantische informatie tussen individuele taalgebruikers toe.

Zoals Rosch et al (1976) aantonen, blijken er binnen het semantisch lexicon bepaalde concepten te bestaan, de zogenaamde basisconcepten, die een bijzondere plaats innemen. Omvangrijk experimenteel onderzoek wijst uit, dat er een basisniveau voor abstractie bestaat. Op dit niveau bevatten betekenis categorieën de meeste informatie en onderscheiden zij zich het duidelijkst van andere categorieën. De concepten op het basisniveau nemen in classificaties zoals dier-vis-haai of speelgoed-bal-voetbal, de middelste positie in. De experimenten bewijzen onder andere dat aan deze concepten de meeste voorwerpen gekoppeld zijn en dat zij door de proefpersonen opvallend vaak als aanduiding gebruikt worden, zowel in de categorie van bovengeplaatste als ook van ondergeplaatste begrippen (voor de relatie tussen basisconcepten en afasie in het Duits, zie: Leuninger et al., 1987).

Met als basis de hierboven geschetste theorieën, die slechts een beperkt beeld geven van de diverse onderzoeksgegevens, is dit lexicaal-semantisch therapieprogramma ontwikkeld. Het programma moet bijdragen aan efficiënte, systematische taaltherapie met betrekking tot eerdergenoemde fatische problemen. De factoren die bepalen in hoeverre er sprake is van een stoornis in of onjuiste verwerking van semantische informatie, zijn ons inziens als volgt in te delen (Stachowiak, 1979):

- In principe kunnen bij een afasie zowel de aparte concepten, alsook de relaties en verbindingen tussen concepten aangedaan zijn.
- Er bestaan niet alleen stoornissen binnen het semantisch systeem, maar ook bij de verwerkingsprocessen van de hierin opgeslagen informatie.
- Ook denkbaar zijn die onjuiste verwerkingen, die op (mogelijk slechts tijdelijke) hyper- of hypoactivering van het semantisch netwerk berusten, waarbij de representatie net als de verwerkingsprocessen zelf intact zijn.

Welke van deze mogelijke defecten, die als lexicaal-semantische problemen in de taal gevonden kunnen worden, bij welk syndroom horen en of er überhaupt zulke duidelijk definieerbare relaties bestaan, is nog steeds een taalkundig raadsel, dat opgelost moet worden.

STRUCTUUR EN GEBRUIK VAN HET MATERIAAL

Opbouw en principes

De verzameling van oefenbladen is in 12 hoofdstukken verdeeld. Elk hoofdstuk bevat opdrachten van verschillende moeilijkheidsgraad en in verschillende opdrachtvarianten op woord- en zinsniveau. De hoofdstukken zijn op linguïstische criteria gebaseerd, zodat zij vaak een belangrijke lexicale of semantische relatie weergeven. Hierbij is met de centrale classificerende relaties begonnen, om via andere lexicon-interne verbanden, bij syntaxis-relevante relaties te eindigen. Het programma kan bij iedere willekeurige oefening gestart worden - het gaat bij de volgorde van de hoofdstukken niet om een opgebouwde, logische volgorde, maar om een losse schikking van modulen. De verschillende oefenbladen zijn evenmin tot een logische oefengang geordend. Zij zijn uit pragmatische overwegingen - bijvoorbeeld om sneller te kunnen vinden - telkens op dezelfde manier geordend: de "woord"-oefenbladen staan aan het begin van ieder hoofdstuk, gevolgd door de "zinnen"-oefenbladen. Binnen deze beide groepen zijn de oefeningen geschikt naar opdrachtvarianten. Het begint met de volledig receptief op te lossen "Onderscheiden"(OND)-opgaven, gevolgd door de "Selecteren"(SEL)-opgaven, die ook expressieve componenten bevatten. Het eindigt tenslotte bij de "Construeren"(CON)-oefenbladen, waarbij vrije produktieve verrichtingen gevraagd worden. Op elk oefenblad is aangegeven welke lexicaal-semantische relatie geoefend wordt (overeenkomend met de naam en het nummer van het hoofdstuk). Verder wordt aangegeven of de oefening "woord"- of "zinsniveau" (W/.. of Z/..) betreft, welke "oefenvariant" (../OND, ../SEL, ../CON) gekozen is en welke syntactische woordklassen (Z voor zin, N voor nomen, V voor verbum en A voor adjectief) in de oefening verwerkt zijn. Bij deze codes (N/V of V/N... etc.) heeft de eerste telkens betrekking op de in de oefening gegeven woordklasse, terwijl de tweede betrekking heeft op het te geven antwoord.

Therapeutische setting

Het materiaal is geschikt voor gebruik in de individuele behandeling, waarbij de oefeningen door de therapeut verbaal aangeboden kunnen worden of waarbij de patiënt de oefeningen (met eventuele ondersteuning van de therapeut) kan uitvoeren. Ook blijkt het mogelijk patiënten zelfstandig te laten oefenen nadat het eerst in de individuele therapie uitgetoet is. In enkele gevallen zijn de oefenbladen ook geschikt voor geheel zelfstandige bewerking door patiënten bij wie de reguliere therapie reeds is afgelopen.

5

Woord-/zinsniveau en oefenvarianten

Zinnen stellen, in tegenstelling tot losse woorden, niet alleen bijzondere verwerkingseisen, maar zij vormen in combinatie met woordopslag- en woordvindingsstoornissen vooral een raamwerk, dat faciliterend en deblokkerend kan werken. Bij het gebruik van zinnen zijn de syntactische eisen bewust bijzonder laag en constant gehouden (waar dit niet het geval is, geeft de materiaalbeschrijving richtlijnen). Dit is gedaan om oefeningen in zinsverband ook voor ernstige patiënten geschikt te maken. Voor de meeste syntaxis-oefenbladen geldt, dat een intacte syntaxisverwerking niet noodzakelijk is om ze succesvol uit te kunnen voeren. Het zinsverband is voor veel woordopslag- en woordvindingsprocessen bovendien als kader onmisbaar, omdat vooral de meer perifeer gelegen semantische relaties vaak pas in zinsverband ontstaan.

Om de toepassingsmogelijkheid van een oefenblad met betrekking tot bepaalde doelgroepen te kunnen beoordelen, is de oefenvariant een niet onbelangrijke factor. Daarom is, wat betreft de drie in het materiaal gebruikte oefenvarianten (OND, SEL, CON), beschreven over welke vaardigheden/ mogelijkheden de patiënt moet beschikken. Vragen die de moeilijkheidsgraad van de verschillende varianten betreffen, komen later in deze handleiding aan bod.

Onderscheiden: Voor al de oefenbladen van dit type geldt dat zij geen productieve prestatie van de patiënt verlangen:

W/OND N/N Hyperoniem/hyponiem 1_1

Welke woorden horen bij elkaar?

voorbeeld:

meubelen

baard

kast

weide

stoel

...

W/OND N/N Hyperoniem/hyponiem 1_3

Wat is de naam van de categorie?

voorbeeld:

kerk

gebouw

huis

kasteel

villa

...

Naar aanleiding van een expliciet gegeven (bijv. 1_1) of een impliciete (bijv. 1_3) lexicaal-semantische relatie moet de patiënt selecteren. Deze keuze kan positief gemaakt worden uit een aangeboden reeks woorden of zinnen. Er kan echter ook een uitsluiting, dus een negatieve markering, gevraagd worden:

W/OND N/N Cohyponymie 2_1

Welk woord hoort er niet bij?

voorbeeld:

oog
neus
mond
tafel
oor
...

Een derde variant vormen de opgaven, waarbij de patiënt positieve en negatieve beslissingen moet nemen:

W/OND N/N, V, A Concept 5_1

Kruis aan wat bij het gegeven woord past, en wat niet past

KOFFER	past	past niet
koffer / bagage	X	
koffer / troebel		X
...		

Z/OND N/V Predicatieve relaties 7_13

Kruis aan: welke zinnen zijn goed [g], en welke zijn fout [f]:

De sokken zakken af.	[g]	[f]
De schoorsteen druppelt?	[g]	[f]
...		

Meestal begint een oefenblad met een voorbeeld. Dit is achterwege gelaten wanneer de patiënt moet beslissen hoeveel items als passend/niet-passend beoordeeld kunnen worden. Op deze manier wordt dan geen bindend of oriënterend oordeel gegeven.

Selecteren: Ook de oefenbladen van dit type doen een beroep op vaardigheden met betrekking tot receptieve discriminatie. Daarbij komt dan ook het actief gebruiken van woorden binnen een gegeven kader. Er zijn verschillende soorten SEL-oefenbladen aanwezig:

W/SEL N/N Hyperoniem/hyponiem 1_4

Plaats de volgende woorden in de juiste kolom

peer / rok / kat / appel / broek / bed / varken / ...

dieren	kleding
_____	_____
_____	_____
...	...

7

Z/SEL N/N Hyperoniem/hyponiem 1_13

Maak de zinnen af met de volgende woorden
meubelstuk / groente / eiland / dranken / dieren /

Dolfijnen zijn bijzonder slimme _____
Roodvonk was vroeger een gevaarlijke _____
Een snelweg is een bijzonder brede _____
...

Terwijl hier uit een reeks aangeboden woorden een doelwoord in een bepaald kader geplaatst moet worden, wordt in de volgende voorbeelden de paarsgewijze koppeling van woorden gevraagd:

W/SEL N/N Diverse relaties 1_6

Vul de woorden in:
glas, aardewerk, blik, plastic, staal

pan: _____
fles: _____
koektrommel: _____
theekan: _____
emmer: _____
...

Z/SEL V/N Objectrelaties 8_18

Zet de woorden op de juiste plaats:
keuken borden

De vrouw wast de _____
De vrouw dweilt de _____
...

Indien oefeningen binnen de modaliteit SEL verbaal worden uitgevoerd, dan bestaat de concrete prestatie van de patiënt uit aanwijzen en voorlezen. Bij het schriftelijk uitvoeren van de opdracht bestaat deze uit het overschrijven van de woorden.

Construeren: Hier treft men oefeningen aan die een gestructureerde weergave van nauwkeurig bepaalde items vereist, evenals oefeningen waarbij het innerlijk zoekproces naar een passend item niet gestuurd, maar slechts op gang gebracht wordt:

W/CON N/N Hyperoniem/hyponiem 1_9

Zoek een naam voor de genoemde woorden:

kast, bed, tafel: meubelen
Parijs, Utrecht, Cairomees: _____
papegaai, gans: _____
...

Z/CON Z/A Vraag-Antwoord 11_4

Hoe zijn de dingen?

Hoe is een cirkel? rond

Hoe is bloed? _____

Hoe is melk? _____

...

W/CON N/N,V,A Associatieve relaties 6_4

Welke woorden kunt u bedenken bij de volgende begrippen:

stal: koeien, warm, stro, voer, stinken, uitmesten, ...

hotel: _____

bos: _____

tankstation: _____

...

Alle oefeningen van dit type hebben gemeenschappelijk dat ze een beroep doen op vrij schrijven (ofwel benoemen) al is het - uitzonderingen daargelaten - op woordniveau.

Beoordeling van de moeilijkheidsgraad

Ten aanzien van het gebruik van het therapiemateriaal is het, wat betreft de individuele stoornis, alleen maar mogelijk algemene aanbevelingen te doen. Zo zou bijvoorbeeld het oefenblad voor de patiënt zodanig uitgekozen moeten worden, dat deze beheerst kan worden. Dat wil zeggen de foutscore bij een "juist" gekozen oefening zou duidelijk onder de 50% moeten liggen. De tijd die nodig is om de oefening uit te voeren hangt vaak niet alleen af van de moeilijkheidsgraad van de oefening, maar ook van de syndroomspecifieke- en andere factoren (bijvoorbeeld nevenstoornissen). Bij patiënten met een beperkte monitoring is het vaak zinvol de tijd die nodig is om de oefening uit te voeren, doelbewust te verhogen door bijvoorbeeld aanvullende bewerkingsstappen in te voeren. Dezelfde opdracht kan ook binnen meerdere modaliteiten gebruikt of in stukken gedeeld worden. Vaak is het zinvol, dezelfde oefening eerst in de individuele therapie met hulp van de therapeut te trainen en daarna de oefening nogmaals zelfstandig uit te laten voeren. Juist voor deze patiënten waarbij de monitoring beperkt is, bieden de schriftelijke varianten van het materiaal goede mogelijkheden om de feedback en controle-mechanismen te activeren. Dit kan dan vaak ook nog door therapeutische interventie ondersteund worden.

De bepalingen woord/zin en receptieve/productieve modaliteit geven een toenemende complexiteit weer. Toch zijn voor de moeilijkheidsgraad van een oefening nog veel andere (linguïstische en niet-linguïstische) factoren verantwoordelijk. De volgorde-criteria van het therapiemateriaal moeten daarom niet als een strikte richtlijn beschouwd worden. De koppeling tussen het syndroomspecifieke, individuele stoornisbeeld en de typering van de oefenbladen, is met opzet achterwege gelaten. Aanwijzingen omtrent de geschiktheid van oefeningen voor bepaalde doelgroepen vindt men echter wel in het laatste deel van deze handleiding. Dan proberen we de oefeningen linguïstisch en pragmatisch te karakteriseren.

Met betrekking tot de moeilijkheidsgraad van "WOORD"- of "ZIN"-oefenbladen zijn de volgende opmerkingen te maken: Veel zogenaamde "ZIN"-oefenbladen zijn ook met behulp van een "keyword"-strategie uit te voeren, dat wil zeggen dat zij geen syntactische verwerking van de zin vergen. Bijbehorende aanwijzingen vindt u in de materiaalbeschrijving. Voorts zijn veel "ZIN"-oefenbladen makkelijker dan sommige "WOORD"-oefenbladen door de invloed van bepaalde andere grootheden. Deze grootheden zijn bijvoorbeeld de gevraagde woordklasse, complexiteit en frequentie van het lexicale materiaal, de mate van centraliteit van de in de vraag staande

9

lexicaal-semantische relatie, alsook veel niet-linguïstische factoren. Het karakteriseren van de moeilijkheidsgraad aan de hand van de indeling "WOORD-ZIN" is daarom niet zinvol.

Met betrekking tot de complexiteit van de opgaven uit de verschillende bewerkingsmodaliteiten willen we er eveneens op wijzen dat de typeringen niet te strikt beschouwd mogen worden. Zo is het bijvoorbeeld te voorbarig om de oefenbladen van het type SEL per definitie als makkelijker te beoordelen dan de oefeningen die meer produktieve prestaties vragen (type CON). Het bewust gebruiken van innerlijke beslissingsprocessen op externe stimuli kan bij menig patiënt (vooral bij ernstig begripsgestoorde Wernicke-afatici) tot grotere problemen leiden dan vrij benoemen of het opschrijven van gevonden oplossingen. Daarbij komen de opgave-specifieke moeilijkheden bij de praktische uitvoering van SEL-oefenbladen, waarbij het heen en weer schakelen tussen verschillende regels vereist wordt. Hiermee moet ten alle tijde rekening worden gehouden bij apractische - of visueel-cognitief gestoorde patiënten. Over het algemeen is het bij de oefenbladen van het type SEL mogelijk en soms zinvol ze, door het afdekken van het voorbeeld, in CON-oefeningen te veranderen.

Bij het gebruik van de oefenbladen van het type CON is naast de aard van het gevraagde woordvindingsproces, ook de fonematisch/grafematische complexiteit van het doelwoord belangrijk om de moeilijkheidsgraad van een oefening in te kunnen schatten. In de materiaalbeschrijving is geprobeerd ook met dit aspect rekening te houden.

Combinatiemogelijkheden en - principes

Er worden vanzelfsprekend geen grenzen gesteld aan het vrije gebruik van het materiaal! Tegelijkertijd worden hier een aantal in het materiaal aanwezige variatie- en combinatieprincipes gegeven, waarbij in de therapie rekening gehouden kan worden:

1. Van zeer veel oefenbladen zijn er (vaak op volgorde) meerdere versies beschikbaar, die qua complexiteit of combinatie van gebruikte items verschillend zijn. Zo ook de volgende voorbeelden, waarbij de nabijheid van de afleider tot de overige items varieert:

W/OND N/N Cohyponymie 2_1 / 2_2

Welk woord hoort er niet bij?

stoel	vs.	kast
tafel		bed
partij		tafel
kast		fornuis
bureau		stoel

...

Bij de volgende voorbeelden zijn eenmaal concrete en eenmaal abstracte nomina als stimulusmateriaal bij dezelfde opgave gebruikt:

W/CON N/A predicatieve relaties 7_8 / 7_9

Bedenk passende eigenschappen:

hond:	trouw, ...	vs.	grap:	geslaagd, ...
huis:			reis:	

...

Een volgend voorbeeld toont de variatie van de interne woordcomplexiteit. Hier wordt dezelfde opgave eenmaal met enkelvoudige nomina en eenmaal met nomina composita als stimulusitems

W/OND vs. Z/OND N/N,V,A Concept 5_3 / 5_7

Kruis aan wat bij het gegeven woord past, en wat niet past:

TRUI	past	past		
niettrui / pluizig	X			
trui / mouwen	X			
trui / breien	X			
...vs.				
Een trui hoort bij		kleding	voeding	beddegoed
Een trui is gemaakt van		wol	leer	spinazie
Een dikke trui is		koud	warm	zoet
...				

4. De stapsgewijs toenemende beheersing van een lexicaal-semanticke relatie of woordklasse kan vaak effectief bereikt worden door achtereenvolgend gebruik van de verschillende bewerkingsmodaliteiten, zoals deze al vastgelegd zijn in de interne volgorde van de verschillende hoofdstukken. Zo'n opeenvolging uit het hoofdstuk Predicatieve relaties zou bijvoorbeeld kunnen zijn:

W/OND N/A Predicatieve relaties 7_1
roos verwelkt mooi teer luid

...

W/SEL N/A Predicatieve relaties 7_5
elegant, brutaal, vriendelijk, ...

dame
marktkoopman
pastoor

...

Z/SEL N/A Predicatieve relaties 7_19
grappig / onnauwkeurig / winderig / ijverig / diep / vochtig / sterk / ...

De gewichtheffer is extreem _____
Het heldere bergmeer is erg _____
De kinderen vonden de clown erg _____

...

Z/CON N/A Predicatieve relaties 7_20

De leerling is ijverig en oplettend _____
Het weekend was warm en _____
De indianen waren moedig en _____

...

5. Soms is het zinvol om, kriskras door de in het therapiemateriaal gebruikte indelingen, series oefenbladen samen te stellen. Dit kan eventueel aan de hand van de woordklassen. Is het therapeutisch doel bijvoorbeeld het gebruik van adjectieven te stimuleren, dan moeten oefenbladen uit verschillende hoofdstukken gecombineerd worden. Aan de geschikte oefenbladen uit het hoofdstuk Predicatieve relaties kunnen oefenbladen uit het hoofdstuk Betekenisverwantschap, Associatieve relaties en Vraag-antwoord toegevoegd worden.

Al deze in het materiaal vastgelegde combinatiemogelijkheden kunnen de therapeut helpen zijn therapie doelgericht aan de individuele eisen van de patiënt aan te passen. Daarnaast kunnen ze mede helpen vooruitgang, bijvoorbeeld transfereffecten van de ene op de andere modaliteit, te toetsen. Daardoor is het mogelijk aan de hand van het therapiemateriaal diagnostische indrukken

op te doen betreffende een individuele patiënt.

Foutencorrectie

Aangezien dit therapiemateriaal niet gebaseerd is op een specifieke visie met betrekking tot leerprocessen, lijkt een zodanig vastomschreven benadering van de patiënten niet zinvol. In principe wordt er vanuit gegaan, dat ook gezonde sprekers geen introspectieve toegang tot de onbewuste en automatisch verlopende processen van de taalverwerking hebben. Ze beschikken echter over interne controlesystemen, waarmee ze kunnen vaststellen, of de output van deze processen foutief is en gecorrigeerd moet worden. Juist deze monitoring lukt de meeste patiënten, en in het bijzonder de Wernicke-afatici, niet meer. Daarmee vervallen dan tegelijkertijd de voorwaarden voor succesvolle zelfcorrectie. Vanzelfsprekend kan het vermogen tot zelfcorrectie ook door ernstig receptieve problemen gestoord zijn.

Om een patiënt met corrigerende opmerkingen of aanwijzingen betreffende gemaakte fouten verder te kunnen helpen, is een behoorlijke dosis therapeutische ervaring vereist. Maakt een patiënt teveel fouten, worstelt hij te lang met een gegeven oefening of geeft de patiënt zelf aan de oefening te moeilijk te vinden, dan kan de therapeut de oefening heroverwegen. Duidelijk moge zijn dat de reacties van de therapeut op de fouten van de patiënt afhankelijk zijn van het syndroom, inzicht in eigen functioneren, neurologische nevenstoornissen en psychische gesteldheid van de patiënt.

EVALUATIE VAN HET MATERIAAL

Na ontwikkeling van de Duitse versie van dit materiaal heeft het team van auteurs het uitgebreid gebruikt, herzien en verbeterd in de klinische setting. Uit een veel grotere verzameling oefenbladen zijn de meest beproefde uitgekozen en nog eenmaal herzien. De linguïstische relevantie van de oefeningen, de linguïstische opbouw van de items, het praktisch gebruik, de gelijkvormigheid van de instructies; dit zijn slechts enkele zaken, die daarbij aandacht kregen. Om een grotere evenwichtigheid met betrekking tot de verschillende moeilijkheidsgradaties te bewerkstelligen, werd een serie oefenbladen speciaal voor deze therapie opnieuw ontwikkeld. Hierbij werd echter wel altijd de samenhang met reeds bestaande, beproefde voorbeelden in de gaten gehouden.

De oudste oefenbladen uit deze verzameling zijn in de loop der jaren onder begeleiding van de klinisch linguïsten uit het team, door honderden patiënten uitgevoerd. Hierdoor is het aantal proefnemingen, juist bij dit materiaal dat bij patiënten met allerlei syndromen gebruikt wordt, zeer hoog. Wat het effect betreft kan, naast de eigen subjectieve ervaringen en de ervaringen van anderen, naar een door ons uitgevoerde studie uit 1988 verwijzen. Hierin zijn de therapieresultaten van alle door ons behandelde patiënten (met alle mogelijke syndromen), onderzocht (Neubert et al 1988). Deze patiënten zijn over het algemeen bijna uitsluitend met het door ons samengestelde materiaal behandeld. Hierdoor kunnen de uit het onderzoek verkregen opmerkelijke therapieresultaten als een indirecte aanwijzing voor het effect van het materiaal beschouwd worden.

MATERIAALBESCHRIJVING

CLASSIFICERENDE RELATIES

Tussen talige concepten bestaan classificerende relaties. Deze relaties zijn waarschijnlijk het centrale organisatieprincipe, volgens welke ons semantisch lexicon (of het semantische subsysteem van onze mentale woordopslag) gestructureerd is. De hiërarchische relaties definiëren de elementaire verbindingen tussen afzonderlijke concepten. Ze bepalen mede in welke mate betekenisverwantschap tussen woorden bestaat. Daarmee overeenkomend kunnen zeer veel semantische fouten van afasiepatiënten geheel onafhankelijk van syndroom, ernst en modaliteit verklaard worden. De semantische fouten kunnen dan verklaard worden als resultaat van een desintegratie van deze hiërarchische ordening of de desbetreffende activeringsprocessen bij de daadwerkelijke taalverwerking. Zowel stoornissen binnen het systeem als ook stoornissen bij het oproepen van semantische concepten kunnen er namelijk toe leiden dat een (precieze) betekenisdifferentiatie tussen de concepten niet meer mogelijk is. Experimentele data suggereren dat een groot deel van de semantische parafasieën, die in het taalgebruik van afasiepatiënten voorkomen, op deze wijze tot stand komen. Hierbij gelden bepaalde regelmatigigheden met betrekking tot de betreffende classificerende relatie: verwisselingen van cohyponiemen komen het meeste voor, d.w.z. verwisselingen van woorden, die een gemeenschappelijk hyperoniem hebben en misschien ook daarnaast nog talrijke semantische informatie delen. Ook kan het voorkomen dat het hyperoniem in plaats van het bedoelde ondergeschikte concept gebruikt wordt en omgekeerd. Bij een derde soort classificerende parafasie wordt een woord gerealiseerd, dat in een deel-van-relatie tot het bedoelde woord staat, of vice versa. In het algemeen geldt bij alle vormen van classificerende parafasieën, dat a) de prototypische elementen van een semantisch veld meestal beter behouden of gemakkelijker beschikbaar zijn dan de minder prototypische elementen, b) bij niet-prototypische elementen vaak uitgeweken wordt naar basisconcepten en c) de gebruiksfrequentie van een woord invloed heeft op zijn beschikbaarheid.

Veel semantische parafasieën zijn dus te interpreteren als schending van de hiërarchische ordening van semantische concepten. Daarom moet een therapie voor lexicaal-semantische stoornissen als doel hebben de classificerende relaties, die deze hiërarchie bepalen, systematisch weer op te bouwen, te stabiliseren of te deblokken. Het materiaal van deze therapie behandelt de elementaire hiërarchische relaties tussen nomina. Deze hiërarchische relaties bestaan uit de relaties hyperoniem/hyponiemen, cohyponymie en deel-geheel. Bij de keuze van het lexicaal materiaal is rekening gehouden met de variabelen gebruiksfrequentie en prototypie (wat weliswaar niet impliceert dat alleen hoogfrequente prototypische nomina gebruikt zijn).

1 HYPERONYMIE/HYPONYMIE

Het hoofdstuk bevat 13 oefenbladen, waarvan 11 op woordniveau en 2 op zinsniveau. 10 oefenbladen behandelen uitsluitend de relatie hyperoniem/ hyponiemen, 3 plaatsen deze relatie in de context van andere semantische relaties (1_6, 1_7, 1_12). Als men de opgaven differentieert naar verwerkingsmodaliteit zijn er 4 gericht op het type OND, 5 op SEL en 4 op CON; de moeilijkheidsgraad varieert van zeer eenvoudig tot moeilijk. Dat betekent dat er oefeningen zijn voor patiënten met ernstige woordopslagstoornissen, maar ook voor patiënten met lichtere woordvindingsstoornissen. Het gebruikte lexicaal materiaal bestaat uit (meestal eenvoudige) concrete nomina met een relatief hoge frequentie en prototypie; alleen bij CON-oefenbladen 1_11 en 1_12 worden ook laagfrequente en minder prototypische nominaalconcepten gebruikt, wat echter volgt uit de systematiek van deze oefeningen.

14

W/OND N/N Hyperoniem/Hyponiem 1_1

MEUBELEN

baard
kast
weide
stoel

Bij de gegeven hyperoniemen moeten uit groepen van 4 nomina de 2 passende hyponiemen gevonden worden; de niet passende nomina hebben geen enkele relatie tot de doelwoorden. Dit oefenblad is geschikt als begin van de therapie voor ernstige lexicaal-semantiche stoornissen.

W/OND N/N Hyperoniem/Hyponiem 1_2

SPEELGOED

bal
vlecht
liniaal
pop

Deze oefening komt overeen met oefening 1_1, alleen hebben de niet bij het hyperoniem passende nomina een betekenisrelatie tot de doelwoorden. In elke groep is een afleider, die hyponiem is van een verwant hyperoniem (liniaal), en een afleider die in een andere classificerende relatie, namelijk deel-geheel (vlecht), tot minstens één van de passende hyponiemen staat.

W/OND N/N Hyperoniem/Hyponiem 1_3

kerk
gebouw
huis
kasteel
villa

Uit rijen van steeds 5 nomina moet het hyperoniem gevonden worden. De oefening is speciaal bedoeld voor het deblokken of het herstellen van de hiërarchische organisatie van het semantische systeem, die in het geval van een ernstige lexicaal-semantiche stoornissen bijzonder gestoord is.

W/SEL N/N Hyperoniem/Hyponiem 1_4

peer / rok / kat / appel / broek / bed / varken / ...

DIEREN KLEDING

Hoogfrequente nomina, die basisconcepten weergeven, moeten ondergebracht worden bij het passende hyperoniem. In beginsel is deze oefening ook voor ernstig gestoorde patiënten zinvol.

W/OND N/N Cohyponymie 2_2
 kerk
 tent
 huis
 villa
 postkantoor

Deze oefening komt overeen met oefening 2_1, maar het niet passende woord is hier hyponiem van een betekenisverwant hyperoniem.

W/OND N/N Cohyponymie 2_3
 arm
 buik
 voet
 jas
 schouder

Deze oefening komt overeen met oefeningen 2_1 en 2_2, maar het niet passende nomen staat hier in een associatieve betekenisrelatie tot de overige woorden.

W/OND N/N Cohyponymie 2_4
 stoel, bed, ... | tuin kast thee

Bij steeds 2 cohyponiemen moet uit een groep van 3 nomina een verdere cohyponiem gevonden worden.

W/OND N/N Kohyponiem 2_5
 stoel, bed, ... | lamp kast leuning

Deze oefening komt overeen met oefening 2_4, hoewel de niet passende nomina hier als afleider van het doelwoord fungeren (deel-geheel of associatieve relatie).

W/CON N/N0 Kohyponiem 2_6 / 2_7
 tas
 mand
 koffer
 rugzak
 buidel

Bij 3 gegeven cohyponiemen moet de patiënt 2 anderen vinden. Het aantal te associëren nomina kan hier variabel gehouden worden. Deze oefening is naar onze mening vooral geschikt in de therapie bij middelernstige tot lichtere woordvindingsstoornissen.

De relatie deel-geheel is een volgend hiërarchische principe van de lexicale organisatie, waarbij het geheel geldt als hyperoniem van zijn onderdelen (bijvoorbeeld lichaam-hoofd-gezicht-mond). Wat betreft het "deel" komen er woorden voor, die voor een bepaald nominaalconcept een definiërende waarde hebben (zoals trede voor trap of stam voor boom) en dus conceptinherent zijn. Daarnaast komen er woorden voor, die niet tot het concept van het bovengeordende nomen, het "geheel" horen, maar eerder optioneel of zelfs marginaal zijn (zoals deksel voor pan). Van de nomina, die delen van iets weergeven, zijn vele zo algemeen en abstract, dat ze bij zeer veel voorwerpen in een deel-van-relatie kunnen passen (een voorbeeld hiervan is een woord als steel). Daarentegen refereren andere nomina uitsluitend aan een bepaald deel van een bepaald geheel (bijvoorbeeld de uitdrukkingen nok, gewei). Met deze kenmerken van de deel-geheel-relatie is bij het construeren van het materiaal rekening gehouden, in die zin dat elke te bewerken nominaalrelaties bij één van de volgende categorieën ingedeeld kan worden: a) conceptinherent, definiërend, b) optioneel, marginaal. Met de gebruiksfrequentie van de gebruikte nomina is minder streng rekening gehouden dan in de beide voorafgaande hoofdstukken.

In totaal zijn er 9 oefenbladen, waarvan 3 op woord- en 6 op zinsniveau opgesteld zijn. De verdeling in de verwerkingsmodaliteiten is als volgt: 1 OND, 6 SEL, 2 CON. Betreffende de moeilijkheidsgraad bestaat het hoofdstuk zowel uit oefeningen, die voor de therapie van ernstige of middelernstige woordopslagstoornissen geschikt zijn, alsook uit oefeningen voor gerichte stimulatie van de woordvinding bij lichtere afasieën.

W/OND	N/N	Deel-geheel	3_1
AUTO	PAARD		
motor	manen		
banden	staart		
vleugels	gewei		
claxon	hoeven		

Bij 12 eenvoudige etiketterende nomina (AUTO, PAARD, ...) zijn steeds 3 woorden toegevoegd, die functionele of natuurlijke bestanddelen van het desbetreffende voorwerp zijn (motor, banden, claxon / manen, staart, hoeven). Daarnaast is er een afleider, die in een deel-geheel-relatie tot een cohyponiem van het voorwerp staat (vleugels / vliegtuig) en (gewei / hert). Het niet passende item moet door de patiënt geïdentificeerd en gemarkeerd worden.

Deze oefening is geschikt voor patiënten met ernstige woordopslagstoornissen.

W/CON	N/N	Deel-geheel	3_2
vinnen, schubben, kieuwen		vis	

De patiënt krijgt 3 woorden aangeboden (vinnen, schubben, kieuwen), die exact de centrale bestanddelen van een object (vis) weergeven. Op deze wijze kan het betreffende voorwerp zeker afgeleid worden. De patiënt moet het doelwoord vinden en noteren of noemen. Het bedoelde basisconcept is bijna altijd voor de hand liggend, soms zijn meerdere oplossingen even waarschijnlijk (OVERHEMD of BLOES bij knopen, kraag, manchetten). Als de patiënt in plaats van een basisbegrip zoals VIS passende hyponiemen (snoek of iets dergelijks) noemt, is dit uitwijken een teken van de bestaande woordvindingsproblemen of een aanwijzing voor nog niet herstelde hiërarchische ordening.

In verband met de sterk deblokkerende werking van de gegeven drietallen is deze oefening ook geschikt voor patiënten met ernstige woordvindingsstoornissen.

W/CON	N/N	Deel-geheel	3_3
oor		kopje	
schakelaar		_____	
steel		_____	

Er wordt een nomen gegeven, dat een natuurlijk of functioneel bestanddeel van één of meerdere voorwerpen weergeeft (slurf (olifant) / oor (kopje, gezicht)). Veel van deze woorden zijn in gelijke mate "abstract", doordat ze alleen in samenhang met de objecten waar ze deel van uitmaken afgebeeld kunnen worden (kozijn, toets, ...). De opdracht voor de patiënt is een woordpaar te maken, dat in een deel-geheel-relatie staat. De doelwoorden zijn meestal eenvoudige, concrete objecten.

Het doel van een oefenblad kan zijn de geblokkeerde ingang tot eenvoudige, hoogvoorstelbare woorden via een talig-associatieve weg te vergemakkelijken. Als de patiënt woorden vindt, die niet in een deel-geheel-, maar in een andere semantische relatie tot het doelwoord staan, kan de therapeut het eventueel goed rekenen. Veelzeggend zijn dan vooral de systematische afwijkingen van de deel-geheel-relatie, die op vervangingsstrategieën wijzen, bijvoorbeeld het veelvoorkomende completeren van de gegeven woorden tot composita (oor...konde, tand...pasta, ..enz.). In dit geval is de oefening niet geschikt en moet deze door een andere, eenvoudigere oefening vervangen worden.

Dit oefenblad is geschikt voor patiënten met lichte tot middelernstige woordvindingsstoornissen.

Z/SEL	N/N	Deel-geheel	3_4 - 3_7
handvat / hengsel			
De koffer heeft een		_____	
De mand heeft een		_____	

Het onderwerp van deze oefenbladen is de contrastieve deel-geheel-relatie tussen eenvoudige, elkaar gelijkende objecten (vaak cohyponiemen) en de natuurlijk/functioneel gelijksoortige bestanddelen van deze objecten.

De patiënt moet een paarsgewijze indeling maken. Omdat syntactische zinsverwerking niet nodig is voor de oplossing, is het oefenblad ook geschikt voor patiënten die alleen op woordniveau werken.

De oefening is geschikt voor alle patiënten met middelernstige woordopslagstoornissen.

Z/SEL	N/N	Deel-geheel	3_8
portaal / aanhanger / ... / ritssluiting / ...			
De plooirok heeft achter een		_____	

Deze zinsaanvuloefening bestaat uit eenvoudige zinnen, waarin de gegeven subject- en de in te vullen objectnomen in een deel-geheel-relatie staan. De zinnen hebben overwegend een descriptief karakter (zie hierboven) in plaats van een definiërend karakter ("Wespen hebben een lange angel"). De taak van de patiënt is de objectnomen uit de erboven in willekeurige volgorde gegeven woorden te kiezen en in de daarbijhorende zin in te vullen. Meerdere malen gebruiken van een woord is uitgesloten.

Het zinsmateriaal kan natuurlijk even goed voor vrije zinsaanvulling gebruikt worden.

De oefening is geschikt voor patiënten met middelernstige woordopslag- en woordvindingsstoornissen, evenals voor patiënten met gebrekkige zinsverwerking.

Z/SEL N/N Deel-geheel 3_9
 vlaktes / maanden / passages
 Het verdrag heeft vele omstreden _____

Dit oefenblad is een andere versie van de voorafgaande (3_8), waarbij hier abstracte in plaats van concrete nomina gebruikt zijn. Er komen hier ook laagfrequente (passages) en orthografische moeilijke woorden voor (scènes). Voor de meeste patiënten is dit oefenblad moeilijker dan het vorige. Voor sommige patiënten met gestoorde woordvinding van voornamelijk concrete woorden kan deze oefening echter eenvoudiger zijn dan 3_8.

NIETCLASSIFICERENDE RELATIES

Nietclassificerende semantische relaties tussen woorden zijn al die relaties, die niet hiërarchisch georganiseerd zijn. Daarbij kan het om centrale, quasi definiërende relaties gaan maar ook om betekenisovereenkomsten, die als synonymie (jatten/stelen), complementariteit (heet/ koud), enzovoorts gekarakteriseerd worden. Een voorbeeld van een quasi definiërende relatie in het semantisch lexicon is de relatie die aangenomen moet worden tussen het nomen citroen en de adjectieven geel en zuur. In deze categorie horen ook betekenisoverlappenden tussen woorden (huilen/verdrietig) alsmede eerder pragmatisch gedefinieerde relaties (branden/blussen).

4 BETEKENISVERWANTSCHAP

In dit hoofdstuk gaat het om verschillende betekenisrelaties die tussen verba en tussen adjectieven mogelijk zijn. De in totaal 9 oefenbladen richten zich uitsluitend op het woordniveau en zijn gelijk verdeeld over de 3 verwerkingsmodaliteiten. De doelgroep van deze oefeningen bestaat uit patiënten met middelernstige en lichtere lexicaal-semantische stoornissen in de waarneming of productie van verba en/of adjectieven.

W/OND N/N Betekenisnabijheid 4_1 / 4_2
 kammen / schillen
 bloeien
 rijpen
 groeien

De opgave voor de patiënt is uit groepen van elk 4 verba een niet passend verbum te selecteren. De overeenkomst tussen de verbum-drietallen bestaat enerzijds uit gelijke syntactische eigenschappen en anderzijds uit sterke semantische gelijkheid. De uitgezochte items zijn in beide oefenbladen identiek, alleen de afleider varieert: in 4_1 wijken de afleiders sterk af wat betreft beide criteria, terwijl de afleiders in 4_2 uit aangrenzende betekenisvelden met dezelfde syntactische eigenschappen gekozen zijn. Dit oefenblad is dan ook moeilijker. In het algemeen geldt voor beide oefenbladen, dat het voor het oplossen van de opgave vaak nodig is in interne verknopingsprocessen de semantische en syntactische beperkingen van de verba na te gaan voor de keuze van mogelijke subject- en object-nomina. Een slechts globaal begrip van de woordbetekenissen is in ieder geval bij 4_2 niet voldoende om de opgave met succes te maken. Deze oefening is geschikt voor patiënten met al verbeterde woordopslagstoornissen en speciale onzekerheden in het juiste gebruik van verba.

W/OND V/V Betekenisnabijheid 4_3
 rotten, draven, zeggen, ...
 vertellen:
 beschimmelen:
 schijnen:
 ...

In blokken van elk 2 keer 5 verba moeten de betekenisovereenkomstigen in paren ingedeeld worden. De zo ontstane verbumparen stammen elk uit verschillende betekenisvelden. De overeenkomst tussen de beide elementen van een verbumpaar bestaat uit een indien mogelijk grote, maar niet volledige gelijkheid van de semantische eigenschappen. Deze oefening is geschikt voor patiënten met lichtere woordopslagstoornissen en parafasieën of woordvindingsmoeilijkheden in het bereik van de verba.

W/OND V/V Betekenisnabijheid 4_4 / 4_5
 koken, bakken | braden, stoven

Bij twee op het oefenblad gegeven, betekenisverwante verba moet de patiënt verdere passende verba vinden. Deze zeer moeilijke woordvindingsopgave moet alleen gebruikt worden voor patiënten die over een voldoende geordende woordopslag beschikken en slechts lichte woordvindingsstoornissen hebben. Het kan diagnostisch interessant zijn te observeren welke syntactische en semantische grenzen/ categorieën voor de patiënt relevant zijn: of er intransitieve bij transitieve verba toegevoegd worden en of er nauwere semantische categorieën of slechts grove situatief-referentiële aspecten in acht genomen worden. Alleen semantisch erg afwijkende associaties moeten gecorrigeerd worden.

W/OND A/A Betekenisnabijheid 4_6
 rood
 geel
 blauw
 taai

Bij deze oefening moet de patiënt uit een groep van 4 adjectieven datgene sorteren, dat niet bij de andere 3 past. De overeenkomst binnen de adjectief-drietallen bestaat óf uit het feit dat ze verschillende kwaliteiten van eenzelfde zintuiglijke waarneming weergegeven zoals in het hierboven genoemde voorbeeld óf uit een mogelijke gemeenschappelijke nominaalcontext. Voorwaarde voor het zinvol uitvoeren van deze oefening zijn reeds verbeterde woordopslagstoornissen, omdat een globaal begrip van de adjectieven niet naar de oplossing leidt. Vooral patiënten met specifieke onzekerheden in het gebruik van deze woordcategorie profiteren van dit oefenblad.

W/SEL A/A Betekenisnabijheid 4_7 / 4_8
 zwart, slim, troebel, ... bitter, kronkelig, mistig, ...
 wit: wrang:
 helder: sappig:
 dom: troebel:

Bij deze oefenbladen worden als stimuli groepen van 2 keer 5 adjectieven gegeven. De taak van de patiënt bestaat daaruit de betekenisverwante paren bij elkaar te zoeken. De betekenisrelatie bestaat bij 4_7 uit tegenstelling, terwijl er bij 4_8 verschillende overeenkomstrelaties voorkomen, die de patiënt zelf moet achterhalen. Daardoor is 4_8 moeilijker dan 4_7, ook omdat het woordmateriaal uit 4_7 uitsluitend uit eenvoudige hoogfrequente adjectieven bestaat. De doelgroepen zijn dan ook verschillend: in tegenstelling tot 4-8 is 4-7 ook bij middelernstige woordopslagstoornissen geschikt.

W/CON A/A Betekenisnabijheid 4_9
 zoet, bitter, ... | zout, zuur

Bij deze woordvindingsoefening worden 2 betekenisverwante adjectieven gegeven, waar de patiënt één of meerdere bij moet vinden. Dit uiterst moeilijke oefenblad moet alleen voor patiënten gebruikt worden, waarvan vaststaat dat ze 4_6 tot 4_8 zonder problemen aankunnen. Een verdere voorwaarde voor het efficiënt uitvoeren van de oefening is de mogelijkheid bij woordassociaties binnen de categorie van adjectieven te blijven, wat een hoge mate van interne stabiliteit van deze woordsoort vraagt.

5 CONCEPT

De hier samengestelde oefenbladen moeten ertoe bijdragen de centrale semantische eigenschappen van nominaalconcepten te (re-)activeren of omgekeerd door het aanbieden van centrale betekenisaspecten het betreffende concept te stimuleren. In totaal bestaat dit hoofdstuk uit 10 oefenbladen, waarvan 9 alleen op de modaliteit OND gericht zijn; het tiende oefenblad is een gerichte woordvindingsoefening, dus van het type CON. 7 Oefenbladen zijn op woord-, 3 op zinsniveau. De moeilijkheidsgraad past bij ernstige tot middelernstige stoornissen in de verwerking van nominaalconcepten.

W/OND	N/N, V, A	Concept	5_1 - 5_6
KOFFER	past	past niet	
koffer / bagage	X		
koffer / troebel		X	
koffer / pakken	X		
...			
...			

Voor deze serie oefenbladen hebben we 12 eenvoudige etiketterende nomina uitgezocht, die basisconcepten weergeven (koffer, hond, roos, enz.). Bij elk nomen zijn 8 woorden toegevoegd, 5 passende en 3 afleiders. De centrale aspecten van het doelwoord-concept moeten omvat worden door 3 nomina (hyperoniem, deel-geheel-relatie, situatief-referentiële overeenkomst), een verbum (typische functie, transitief of intransitief) en een adjectief (karakteristiek attribuut). De 3 afleiders van verschillende woordcategorieën hebben geen enkele semantische betrekking tot het stimulusbegrip.

De patiënt moet bij elk woordpaar beslissen, of het om een positieve semantische relatie gaat of niet en dit op overeenkomstige wijze noteren. Het doel van de oefenbladen is bij semantische ernstig gestoorde patiënten bij wijze van voorbeeld het "concept" als geheel te activeren. Het concept bestaat uit de hiërarchische ordening, de belangrijkste hoekpunten langs centrale semantische relaties en de ruwe omvang van het centrale nominaalbegrip. Naast de therapeutische waarde hebben de oefenbladen vaak een diagnostisch nut, aangezien ze stoornissen betreffende bepaalde woordcategorieën en betreffende afzonderlijke semantische relaties of afzonderlijke concepten zichtbaar kunnen maken.

Deze oefening is geschikt voor patiënten met ernstige woord-opslagstoornissen (patiënten met ernstige apractische stoornissen kunnen echter problemen hebben met het uitvoeren van de oefening).

Z/OND	N/N, V, A / N/N	Concept	5_7 - 5_9
Veel koffers zijn gemaakt van	papier	leer	melk
De koffer moet men	plukken	knopen	pakken
...			
...			

Bij deze aanvulzinnen wordt een gelijksoortig doel als in de voorafgaande serie oefenbladen 5_1 - 5_6 nagestreefd met gebruik maken van dezelfde items. Gegeven worden steeds 5 overwegend definiërende zinnen bij een basisconcept. De doorslaggevende, bij de stimulus passende woorden aan het einde van de zin moeten gekozen worden uit 3 aangeboden woorden. De afleiders zijn zodanig gekozen, dat één ervan in een naburig concept de gelijke functie als het doelwoord

inneemt. De tweede afleider heeft geen overeenkomst met het doelbegrip. In totaal dienen deze oefenbladen tot verdieping van fundamentele concepten en zijn duidelijk moeilijker dan de voorafgaande.

Deze oefeningen zijn geschikt voor patiënten met woordopslagstoornissen, die geen grote problemen meer hebben met 5_1 - 5_6 en met zinnen om kunnen gaan (waarbij precieze zinsverwerking meestal niet vereist is).

W/CON	N, V, A/N	Concept	5_10
vrucht, geel, zuur		citroen	

Hier moet de woordvinding voor eenvoudige hoogfrequente nomina gedeblokkeerd worden. Hiertoe worden 3 centrale aspecten van het bewuste concept gegeven, die samen een sterke stimulus vormen voor de associatie van het doelwoord. Beslissend voor de keuze van de aangeboden woorden was hun centrale rol voor de eenduidige identificeerbaarheid van het gezochte doelwoord: het gaat daarom om woorden van verschillende woordcategoriën met deels streng semantische deels situatief-referentiële relaties tot het gezochte doelbegrip.

Deze oefening is geschikt voor patiënten met middelernstige tot ernstige woordvindingsstoornissen.

6 ASSOCIATIEVE RELATIES

Betekenisrelaties van dit type zijn in eerste instantie pragmatisch gedefinieerd en betreffen meestal eerder de periferie dan de kern van de desbetreffende woordbetekenis. Bij 2 van de in totaal 8 oefenbladen van dit hoofdstuk gaat het om betekenisoverlappingen tussen een verbum en een adjectief, een derde oefenblad behandelt diverse relaties tussen nomina. Alle 3 oefenbladen betreffen het woordniveau, waarbij 1 van het type OND en 2 van het type SEL zijn.

Deze oefeningen zijn vooral geschikt voor de groep afasiepatiënten met ernstige tot middelernstige stoornissen. De 5 andere oefenbladen zijn allen van het type CON. Hierbij gaat het om enigszins gerichte woordvindingsoefeningen, die als doel hebben de bovengenoemde associatieve relaties te (re)activeren.

W/OND	V/A	Associatieve relaties	6_1
HUILEN		vrolijk treurig hoog	

De opgave voor de patiënt is uit 3 adjectieven degene te vinden met overlap in betekenis met het stimulusverbum. Deze soms op implicatie lijkende relaties tussen de beide woorden is tamelijk nauw. 1 van de 2 afleiders is vaak een tegenstelling van het doelwoord, terwijl de andere afleider een zeer ver van alle andere woorden verwijderd adjectief is.

Het doel van het oefenblad is de opvallende sensorische kwaliteit, die in het uitgezochte intransitieve verbum tot uitdrukking komt, beschikbaar te maken voor de patiënt.

Dit oefenblad is geschikt voor patiënten met middelernstige tot ernstige woordopslagstoornissen.

W/SEL V/A Associatieve relaties 6_2

zoet, luid, gierig, ..., ...

gapen:

rennen:

ruiken:

...

...

Ook hier moeten - net als in 6_1 - adjectieven bij verba uitgezocht worden. Het hiervoor gebruikte materiaal is zelfs gedeeltelijk identiek aan de voorafgaande oefening. Er komen echter ook extra transitieve verba voor. Het criterium voor de positieve rangschikking is steeds een karakteristieke eigenschap of kwaliteit, die met de handeling of activiteit, die met het verbum uitgedrukt wordt, centraal te maken heeft.

De oefening moet alleen met middelernstige patiënten, die al een gestabiliseerd woordbegrip hebben, uitgevoerd worden.

W/SEL N/N Associatieve relaties 6_3

koelkast, brievenbus, garage, ..., ...

boek:

auto:

boter:

...

...

De opgave bestaat daaruit steeds 2 keer 5 nomina in paren in te delen. De gebruikte items zijn voor een deel eenvoudig, maar er komen ook meerdere orthografisch veeleisende woorden (garage, secretaresse, restaurant) en laagfrequente woorden (zonnenscherm) voor. Op het oefenblad zijn situatief-referentiële relaties van verschillende aard tussen nomina gebruikt.

Vanwege de itemcomplexiteit is de oefening meestal niet geschikt voor ernstig, maar eerder voor middelernstig gestoorde patiënten.

W/CON N/N,V,A Associatieve relatien 6_4 / 6_5

STAL: koeien, warm, stro, voer, stinken, uitmesten, ...

BEZOEK: uitnodigen, koffie met gebak, kletsen, aardig, ...

Bij deze beide oefenbladen moeten de patiënten bij gegeven nomina zo veel mogelijk begrippen uit verschillende woordcategorieën associëren. De stimuli zijn dusdanig geselecteerd, dat ze zo veel mogelijk semantische associaties aannemelijk maken. In 6_4 worden uitsluitend concrete nomina gebruikt, terwijl in 6_5 alleen abstracte nomina gebruikt worden.

Deze beide oefeningen zijn opgesteld voor patiënten met lichtere woordvindingsstoornissen, die al in staat zijn binnen hun eigen verbeelding en mentale beelden te associëren.

W/OND N/A Predicatieve relaties 7_1
 ROOS | verwelkt mooi teer luid

Uit een rij van 4 adjectieven moeten de 3 geïdentificeerd worden, die een karakteristieke of mogelijke eigenschap van het gegeven nomen weergeven. Omdat de voorwaarde voor het uitvoeren van deze oefening vooral het begrip van (eenvoudige) nomina is, is deze oefening geschikt voor ernstige woordopslagstoornissen.

W/OND N/A Predicatieve relaties 7_2
 FRUITSALADE | fris gezond bitter zoet

Deze oefening komt overeen met 7_1, maar in plaats van eenvoudige nomina zijn hier composita gegeven. Daarnaast zijn de te kiezen adjectieven voor een deel structureel complexer. Tot slot is ook het nietpassende adjectief betekenisverwant aan 1 van de passende adjectieven, wat de moeilijkheidsgraad ten opzichte van 7_1 verhoogt. Deze oefening is zinvol voor patiënten met middelernstige tot lichtere stoornissen.

W/OND N/A Predicatieve relaties 7_3
 WATER | stromen lachen druppelen ruisen

Uit een rij intransitieve verba moeten diegenen (3 uit 4) gekozen worden die passen bij het gegeven eenvoudige concrete nomen. De verba staan in een relatief nauwe predikatieve betekenisrelatie tot het desbetreffende nomen. Bij de oefening wordt weliswaar uitgegaan van een intact begrip van de gegeven nomina, maar de oefening is desondanks ook geschikt voor patiënten met ernstige semantisch-lexicale stoornissen. Doordat de keuze van de te vinden oplossing bij alle drie oefenbladen open gelaten kan worden door de therapeut, wordt de moeilijkheidsgraad extra gevarieerd.

W/SEL N/A Predicatieve relaties 7_4
 ijverig , giftig, zuiver, ...
 boek
 lucht
 baby
 ...

Er worden groepen van elk 5 adjectieven en 5 semantisch distinctieve nomina gegeven. De opgave bestaat daaruit bij elk nomen het adjectief te zoeken dat een karakteristieke eigenschap van het nomen weergeeft. Deze oefening is in eerste instantie geschikt voor patiënten met middelernstige beperkingen, maar in individuele gevallen kunnen ook patiënten met ernstige stoornissen ervan profiteren.

W/SEL N/A Predicatieve relaties 7_5

kranig, vriendelijk, elegant, ...

dame:

marktkoopman:

pastoor:

...

...

Deze oefening komt overeen met 7_4, maar zowel de adjectieven als ook de nomina zijn betekenisverwant, zodat deze oefening duidelijk moeilijker is dan de vorige. Voorwaarde voor een efficiënte bewerking is daarom een geringere stoornisgradatie. Het doel van de opgave is de nauwkeurige semantische differentiatie tussen semantisch verwante adjectieven.

W/SEL N/V Predicatieve relaties 7_6

blazen, galmen, laaien, ...

orgel:

mest:

vuur:

...

...

Gegeven zijn 5 nomina en 5 intransitieve verba, die aan de nomina gekoppeld moeten worden. Omdat de verbumbetekeningen hier zeer specifiek zijn, is de oefening niet geschikt voor patiënten met ernstige lexicaal-semantische beperkingen.

W/CON N/V Predicatieve relaties 7_7

PAARD | riesen, grazen, draven, galopperen, ...

Bij eenvoudige concrete nomina moeten intransitieve verba geassocieerd worden, die karakteristieke acties van het desbetreffende voorwerp weergeven. Omdat het aantal vereiste verba door de therapeut vastgesteld kan worden, is deze oefening ook voor patiënten met ernstige woordvindingsstoornissen zinvol.

W/CON N/A Predicatieve relaties 7_8

HOND | trouw, groot, behaard, speels, ...

Hier moeten bij eenvoudige concrete nomina passende adjectieven gevonden worden, die mogelijke en zo mogelijk typische eigenschappen van het desbetreffende object weergeven. Ook deze oefening kan reeds bij ernstige woordvindingsstoornissen gebruikt worden, omdat de therapeut bepaalt hoeveel adjectieven gevonden moeten worden en hoe karakteristiek deze moeten zijn.

W/CON N/A Predicatieve relaties 7_9
 GRAP | geslaagd, leuk, flauw,...

Deze oefening komt overeen met 7_8, hoewel hier abstracte nomina gegeven worden. Dat verhoogt de algemene moeilijkheidsgraad van deze oefening, wat de doelgroep daarmee overeenkomend beïnvloedt.

Z/OND N/A Predicatieve relaties 7_10 / 7_11
 schel
 Onweer klinkt: hardz
 acht

Bij deze opgave moet uit 3 aangeboden adjectieven de passende aanvulling gevonden worden. Het doelwoord geeft een invariante, dat wil zeggen conceptinherente, eigenschap van het nomen weer. Omdat deze opgave eigenlijk geen zinsverwerking vereist, kan ze reeds in de therapie bij ernstige semantische stoornissen gebruikt worden.

Z/OND N/V Predicatieve relaties 7_12
 De vogel smelt.
 De vogel zingt.
 De vogel blaft.

Uit een groep van 3 zinnen met identieke subjecten moet de semantisch correcte zin uitgezocht worden. Deze beslissing volgt uit de betekenis van de 3 (intransitieve) verba, waarbij het verbum van de doelzin betekenisverwant is aan de beide anderen. Uit ervaring blijkt dat deze oefening reeds met ernstig gestoorde patiënten uitgevoerd kan worden, mits het woordbegrip stabiel genoeg is voor de gebruikte nomina.

Z/OND N/V Predicatieve relaties 7_13
 De sokken zakken af. goed / fout
 De machine spint. goed / fout

Korte zinnen, bestaande uit een nomen en een intransitief verbum, moeten op hun semantische plausibiliteit beoordeeld worden. Patiënten met zeer ernstige taalbegripsstoornissen zijn hier weliswaar nauwelijks toe in staat.

Z/OND N/V Predicatieve relaties 7_14
 Het reisverslag boeit de uitgever. goed / fout
 De aardbeving verfraait de stad. goed / fout

Zinnen met niet-levende subjecten moeten op hun semantische plausibiliteit beoordeeld worden. Vanwege de semantisch-lexicale complexiteit van het gebruikte talige materiaal is de opgave voor ernstig gestoorde patiënten helemaal niet geschikt en voor middelernstig gestoorde patiënten ook slechts beperkt geschikt.

8 OBJECTRELATIES

In dit hoofdstuk worden alle nomen-verbum-relaties behandeld, waarbij het nomen als logisch object van de verbumhandeling moeten worden geïnterpreteerd. De in totaal 31 oefenbladen bevatten therapiemateriaal, waarvan de stimuluscomplexiteit voor patiënten met alle stoornisgradaties passend georganiseerd is. Gedifferentieerd naar verwerkingsmodaliteit zijn er 13 oefenbladen van de categorie OND, 8 van het type SEL, en 10 van het type CON; gedifferentieerd naar woord- en zinsniveau is er een verdeling van 9 : 22.

W/OND	N/V	Objectrelaties	8_1		
BLOEMEN		gieten	bemesten	schenken	koken

Uit een reeks gegeven verba moeten er 3 gekozen worden die semantisch passen bij een eenvoudig concreet nomen. Het nomen geeft daarbij een voorwerp weer, dat in de 3 correcte gevallen een mogelijk object van de verbumhandeling is. Het niet passende verbum daarentegen staat in generlei semantische relatie tot het nomen of tot de andere 3 verba. Dit oefenblad kan verwerkt worden door alle patiënten, waarvan het woordbegrip van eenvoudige concrete nomina intact is.

W/OND	N/V	Objectrelaties	8_2		
BLOEMEN		gieten	bemesten	schenken	voeren

Deze oefening is identiek aan 8_1 wat betreft het gebruikte lexicale materiaal, maar het niet passende verbum is hier aan minstens 1 van de andere 3 verba betekenisverwant. Daardoor is deze oefening moeilijker dan 8_1. Het doel van de opgave is de patiënt verduidelijken dat uit semantische overeenkomst niet persé dezelfde semantisch passende verbum-object-relaties volgen.

W/OND	V/N	Objectrelaties	8_3		
gieten		planten	bloemen	ficus	bus

Dit oefenblad is als het ware het omgekeerde van 8_1 en 8_2, in die zin dat hier bij een gegeven verbum mogelijke objecten uitgezocht moeten worden. 3 van de 4 aangeboden nomina zijn semantisch passend, terwijl het vierde nomen in generlei semantische relatie staat tot de andere woorden.

W/OND	V/N	Objectrelaties	8_4		
gieten		planten	dieren	bloemen	ficus

Deze oefening is identiek aan 8_3 met als enige verschil dat het niet passende nomen gekozen is uit een naburig betekenisveld, maar geen mogelijk object van het gegeven verbum is.

W/OND	V/N	Objectrelaties	8_5	
sluiten		contract	deur	aardappel
		ogen	woord	bedrijf

Bij verba moeten uit groepen van 6 semantisch verschillende nomina 4 passende gevonden worden. De in deze oefening gebruikte verba hebben een relatief ver reikend betekenisspectrum. Elk van de 4 verbum-object combinaties volgt uit een andere nuancering of variant van de verbumbetekenis. Enkele hebben zelfs een quasi idiomatisch karakter. Deze oefening is daarom pas geschikt voor patiënten met lichte taalbegripsstoornissen.

W/SEL	V/N	Objectrelaties	8_6
margrietten, worstjes, pan, ...			
bouwen:			
plukken:			
afwassen:			
...			

Er worden telkens groepen van 5 niet-betekenisverwante verba en 5 eveneens distinctieve nomina gegeven. De opgave is bij elk verbum het nomen te selecteren dat er een mogelijk object van is. Met het oog op bepaalde aspecten van het gebruikte stimulusmateriaal zoals complexiteit en frequentie is deze oefening bijzonder efficiënt voor patiënten met middelernstige stoornisgradatie.

W/CON	V/N	Objectrelaties	8_7
eten		soep, brood, appels, vis, ...	

Er moeten passende objectnomina bij eenvoudige frequente verba geassocieerd worden. Hierbij suggereert het verbum dat deze nomina bepaalde semantische kenmerken delen. Deze oefening is ontwikkeld voor de therapie van ernstige tot middelernstige woordvindingsstoornissen.

W/CON	V/N	Objectrelaties	8_8
bestellen		eten, bier, meubelen, ...	

Deze oefening is analoog aan 8_7, maar de gegeven verba hebben hier enerzijds een complexere interne structuur en anderzijds ook een verder reikend en vaak ook minder specifiek betekenisspectrum. Daardoor wordt de algemene moeilijkheidsgraad verhoogd.

W/CON	V/N	Objectrelaties	8_9
aangeven		ongeluk, dief, misdaad, richting, ...	

Dit oefenblad komt overeen met de voorgaande oefeningen wat betreft de aard van de opdracht. Toch is deze oefening moeilijker, omdat bij de gegeven complexe verba abstracte nomina uitgezocht moeten worden. Daarom moet deze oefening alleen bij patiënten met een lichtere woordvindingsstoornis gebruikt worden.

Z/OND	V/N	Objectrelaties	8_10
De man koopt...		rozen stengels bloemen	

Er worden eenvoudige SVO-zinnen gegeven, waarvan de objecten aangevuld moeten worden. De keuze moet gemaakt worden tussen 3 nomina, waarvan er 2 de zin semantisch zinvol aanvullen. De derde is weliswaar betekenisverwant met de beide passende nomina, maar kan niet als object van het verbum fungeren. Van de in totaal 10 gebruikte transitieve verba kan een deel ook intransitief gemaakt worden. Omdat voor correcte uitvoering van de opgave slechts correcte analyse van de verbumbetekenis nodig is en de therapeut bovendien bepalen kan of er 1 of 2 nomina moeten worden gevonden, kunnen ook ernstig gestoorde patiënten deze opgave uitvoeren.

Z/OND	V/N	Objectrelaties	8_11 / 8_12
Moeder verdeelt	...	het eten het breiwerk de beker de post	

Ook hier moeten eenvoudige SVO-zinnen aangevuld worden; de object-NP's (Nominal Phrase) die ter keuze gegeven worden zijn volgens het volgende principe geconstrueerd: 1 is semantisch en pragmatisch verwant, 1 is weliswaar semantisch mogelijk maar pragmatisch weinig plausibel, 1 NP staat in een associatieve relatie tot het subjectnomen en 1 heeft geen enkele betekenisrelatie tot enig ander woord van de zin. De gebruikte verba vereisen allemaal verplicht een direct object (=accusatief-NP) als aanvulling en kunnen niet intransitief gebruikt worden. Ook hier kan de bewerkingsvorm in beginsel door de therapeut gevarieerd worden. De therapeut bepaalt naar aanleiding van de ernst en het individuele stoornisbeeld of beide NP's gevonden moeten worden of dat het voldoende is één aanvulling te vinden. De doelgroep is hetzelfde als bij 8_10, hoewel er hier een mogelijke foutenbron extra is door de afleider, die in een relatie met het subject staat, maar geen mogelijk object is. Als dit nomen systematisch gekozen wordt negeert de patiënt nog de structurele en/of semantische functie van het verbum in de zinscontext, wat inhoudt dat opgaven van dit type nog te moeilijk voor hem zijn.

Z/OND	V/N	Objectrelaties	8_13
De naaister naait een taart		goed / fout	
Mijn vriend heeft een snelle auto.		goed / fout	

Hier moeten SVO-zinnen met levende en niet-levende objecten beoordeeld worden op hun semantische plausibiliteit. Deze beslissing moet zoals gewoonlijk aangegeven worden met g/f. De correcte zinnen hebben een hoge graad aan semantisch-pragmatische plausibiliteit, de afwijkende zinnen zijn dusdanig geconstrueerd dat de subject-verbum-volgorde -tenminste bij online-bewerking- een nomen uit een bepaald betekenisveld als object doet verwachten. In plaats daarvan verschijnt in deze positie dan echter een nomen met totaal andere semantische eigenschappen, en de logische aanname over de betekenisaspecten van het object worden systematisch ontkracht. Daarmee dient deze oefening in eerste instantie ertoe correctheid en volledigheid van de semantische zinsanalyse onder voorwaarde van lineaire verwerking te bevorderen, wat niet persé aan een bepaalde ernst van semantisch-lexicale stoornissen gebonden is.

36

Z/SEL N/V Objectrelaties 8_22 / 8_23
 bemesten voederen

De boer moet het vee _____
De boer moet het land _____

Deze beide oefenbladen zijn in principe het omgekeerde van de vorige oefeningen, want hier moeten semantisch gelijkende verba bij het passende object gezocht worden. Ook hier moeten de zinsparen aangevuld worden. De moeilijkheidsgraad van deze oefenbladen en daarmee ook de therapiecontexten, waarin dit materiaal gebruikt kan worden, is vergelijkbaar met de voorafgaande serie. Toch zijn in individuele gevallen verschillen denkbaar.

Z/SEL N/V Objectrelaties 8_24

hakken / pellen / inschenken / kloppen / ...
Hij wil haar een kopje thee _____

Verba uit een bepaald betekenisveld moeten in zinnen ingevuld worden. Daarbij moeten zowel de semantisch verwante verba gedifferentieerd worden als ook de voor hun karakteristieke betekeniscontexten vastgesteld worden om tot een volledige correcte oplossing te komen. De doelgroep zijn hier specifiek patiënten met middelernstige woordopslagstoornissen.

Z/CON V/N Objectrelaties 8_25
De bakker bakt het brood

Eenvoudige SVO-zinnen moeten lexicaal voltooid worden met een direct object. De subjecten en verba van de gegeven zinnen zijn daarbij zo gekozen, dat ze een bepaald nomen respectievelijk nomina uit een bepaald semantisch veld aannemelijk maken. Vanwege de moeilijkheidsgraad is dit oefenblad te beoordelen als een gemakkelijker oefening voor de vrije woordvinding.

Z/CON N/V Objectrelaties 8_26
Alle gasten moesten om de grap lachen .

Hier moeten verba in de eindposities van zinnen ingevuld worden, die langer en structureel complexer zijn. De verwerking is derhalve omslachtiger dan bij de eenvoudige SVO-zinnen met levend subject uit de vorige oefening. Het lexicale materiaal van deze zinnen en daarbij vooral dat van de VP (Verbal Phrase) is echter zodanig gekozen, dat de semantische context een bepaald verbum als aanvulling aannemelijk maakt. Hoewel de woordvinding zelf in deze oefening niet al te moeilijk is, zou men het vanwege de bewerkingscomplexiteit van de stimuluszinnen alleen met patiënten, die niet al te ernstige problemen met zulke lineaire zinsverwerking hebben, moeten oefenen.

Z/CON V/N Objectrelaties 8_27
Tulpen en narcissen bloeien in het voorjaar .

W/CON	N/V	Instrumentele relaties	9_4
Wat kan men met de volgende dingen doen?			
grasmaaier		het gras maaien	
schoenlepel		de schoenen aantrekken	

In tegenstelling tot het vorige oefenblad worden hier nomina-composita aangeboden. De oproepbaarheid van verba wordt hier niet vergemakkelijkt door een bijna geautomatiseerde verbinding met het nomen (zoals in 9_2), maar doordat het doelwoord als bestanddeel al in het compositum staat. Deze oefening is vooral geschikt voor patiënten met lichte tot middelernstige woordvindingsstoornissen, maar kan in individuele gevallen ook bij ernstige stoornissen gebruikt worden, indien de interne structuur van de aangeboden composita nuttig gemaakt kan worden voor het woordvindingsproces, dus dat de verba systematisch af te leiden zijn van de composita.

W/CON	V/N	Instrumentele relaties	9_5
boor / veiligheidssplend / ... / pincet			
Moeder haalt de splinter weg met een _____			

Uit een aangeboden lijst moeten nomina als prepositionele objecten, die een instrumentele relatie weergeven, gekozen worden en in de eindpositie van aanvulzinnen ingevuld worden. Voorwaarde is vaak het gebruik van pragmatische kennis (bijv "een splinter verwijdert men met een pincet"). Veel contexten waar de stimuluszinnen uit voortkomen, zijn relatief vergezocht (zoals "gewoontes in China") en de te kiezen nomina hebben deels een zeer geringe gebruiksfrequentie (harpoen); daarnaast zijn meerdere van de gebruikte nomina intern complex (veiligheidssplend) en/of orthografisch veeleisend.

Het doel van dit oefenblad is de beschikbaarheid van zeldzame nomina door de activering van de voor het woordconcept centrale functionele relatie te stimuleren. Doelgroep voor deze oefening zijn vooral patiënten met middelernstige woordvindingsstoornissen. Als men de aangeboden lijst nomina echter weglaat, krijgt de oefening een ander accent, doordat de eisen aan de woordvindingscapaciteiten enerzijds stijgen, terwijl anderzijds vaak meerdere begrippen als aanvulling mogelijk zijn.

Z/CON	V/N	Instrumentele relaties	9_6
De slager snijdt het vlees met een _____ mes _____.			

De doelwoorden van deze zinsaanvullingstaak geven eenvoudige voorwerpen uit het dagelijkse leven weer, die sterk door hun instrumentele toepassing gedefinieerd zijn (mes, naald, zeis, ...). Het verbum en het direct object vormen twee sterk deblokkerende sleutelwoorden (gedeeltelijk ontstaan hier zelfs tautologische zinnen).

10 KWALITATIEVE RELATIES

Het gaat hier om een relatie tussen een verbum en een adjectief, waarbij de laatste de verbumhandeling kwalificeert. Zulke relaties kunnen erg nauw zijn (bijv blaffen / luid), maar ook minder nauw (bijv slijpen / nauwkeurig). Dit hoofdstuk bevat voor elke verwerkingsmodaliteit 1 oefenblad, waarbij alle 3 oefeningen de relevante relatie op zinsniveau, dus in de vorm van een verbum-adjectief-sequentie behandelt. Dit materiaal werd vooral voor therapie van middelernstige lexicaal-semantiche stoornissen ontwikkeld.

Z/OND V/A Kwalitatieve relaties 10_1
 De opticien slijpt het glas heel nauwkeurig. goed / fout
 De voetballer schopt de bal erg breekbaar. goed / fout

Dit oefenblad is een zinsbeoordelingsopdracht van het g/f-type. De relatie, die hierbij semantisch beoordeeld moet worden, is die tussen verbum en adjectief. De structuur van de zinnen is constant gehouden, het zijn eenvoudige declaratieve zinnen van de vorm SVOAdv. Inhoudelijk doen de stimuluszinnen uitspraken over alledaagse situaties van grote bekendheid en zijn tot aan het kritieke punt, namelijk de adverbpositie, geheel semantisch correct en in hoge mate pragmatisch plausibel. Omdat het kritieke punt zich aan het einde van de zin bevindt, is de oefening bijzonder geschikt voor patiënten, die problemen hebben met de lineaire verwerking van langere zinnen.

Z/SEL V/A Kwalitatieve relaties 10_2 / 10_3
 I uid / snel
 De hond rent _____
 De hond blaft _____

Voor de adverbposities van zinsparen met een identiek subject moet het passende woord gekozen worden. Hoewel bij alle opgaven van dit type uit de correcte aanvulling van één zin de tweede volgt, profiteren patiënten met een ernstige receptieve stoornis voor verba en/of adjectieven niet van deze oefening.

Z/CON V/A Kwalitatieve relaties 10_4
 De hond van de burens blaft erg hard .

Bij deze zinsaanvuloefening moeten adjectieven, die slechts zwak door de semantische context opgeroepen worden, in de eindpositie van de stimuluszinnen ingevuld worden. Deze oefening werd ontwikkeld voor patiënten met middelernstige tot lichte woordvindingsstoornissen (voor adjectieven).

RELATIES TUSSEN PROPOSITIES

Relaties tussen proposities gelden daar, waar de grenzen van de zinssemantiek overschreden worden en tekst- respectievelijk gespreksgrammatica begint. Er is voor gekozen met de volgende 2 oefenbladen afsluitend 2 aspecten uit dit spectrum te behandelen, die naar ons idee een relevante functie hebben bij de beoordeling respectievelijk therapie van lexicaal-semantische stoornissen.

11 VRAAG-ANTWOORD

De in dit hoofdstuk samengestelde oefenbladen zijn op grond van de verschillende doelen in 2 opzichten verschillend. De beide OND-oefenbladen moeten in eerste instantie informatie geven of, hoe en in welke mate er beperkingen bij de verwerking van W-vragen bestaan, maar hebben ook een therapeutische waarde. De 6 oefenbladen van het type CON dienen vooral voor de voorbereiding en facilitatie van reactieve benoemprestaties, waarbij we ons beperkt hebben tot de categorieën nomen en adjectief.

Het hoofdstuk bevat oefeningen voor lexicaal-semantische stoornissen van alle stoornisgradaties.

Z/OND	S/S / Z/Z	Vraag-Antwoord	11_1 / 11_2
Waar parkeren auto's?		op de snelweg op de parkeerplaats op het sportveld	

De patiënten krijgen bij eenvoudige W-vragen steeds 3 antwoorden, waaruit de juiste gekozen moet worden. Syntactisch gezien zijn de antwoorden gelijk geconstrueerd- ze bestaan elk uit een prepositionele frase die met dezelfde prepositie begint. Semantisch gezien fungeren de 2 niet passende antwoorden systematisch als afleider: in het ene geval bestaat er een semantische (cohyponymische) relatie tussen het nomen van het goede en het foute antwoord (sportveld / parkeerplaats), in het andere geval is het correcte begrip van het verbum in de gestelde vraag (parkeren i.p.v. rijden) voorwaarde voor het kiezen van het goede antwoord.

Bij deze oefening vallen niet passende antwoorden vaak uit pragmatische, niet uit echt semantische redenen af- vooral met het oog op patiënten met een Wernicke afasie moet hier rekening mee gehouden worden. Deze beide oefeningen zijn geschikt voor patiënten met middelernstige tot lichtere semantische stoornissen.

Z/CON	Z/N	Vraag-Antwoord	11_3
Wie verkoopt worst en vlees?		de slager	

Deze als vraag-antwoord-opgave opgestelde oefening richt zich op de woordvinding van eenvoudige concrete nomina. Het lexicale materiaal van de vraagzinnen bevat duidelijke semantische verwijzingen naar het doelwoord, dat betekent dat de antwoorden als reactieve benoemprestatie te beschouwen zijn; deze opgave is geschikt voor patiënten met ernstige woordvindingsstoornissen.

Z/CON	Z/A	Vraag-Antwoord	11_4
Hoe is een cirkel?		rond	

Met deze oefening worden gerichte woordvindingsstoornissen voor adjectieven therapeutisch beïnvloed. De gegeven vraagzinnen vragen als antwoord een adjectief, dat een karakteristieke of inherente eigenschap van het nomen uitdrukt. Daarmee overeenkomend zijn de antwoorden als predicatieve of reactieve woordvindingsprestatie in te schatten. Overigens kan de therapeut deze oefening redelijk variabel vorm geven, doordat hij het aantal vereiste adjectieven in individuele gevallen kan bepalen en beslissen kan hoe karakteristiek de adjectieven moeten zijn. Daarom is dit oefenblad ook niet op een bepaalde stoornisgradatie van beperkte woordvinding gericht.

Z/CON	Z/A	Vraag-Antwoord	11_5
Hoe is peper?		scherp	
Hoe kan een hond zijn?		trouw, vals	

Omdat de relatie tussen het gegeven nomen en het gevraagde adjectief in 11_5 meestal niet zo sterk geautomatiseerd is als in 11_4, gaat het hier minder om een reactieve woordvindingsopgave. Hoewel de oefening in eerste instantie overeen lijkt te komen met 11_4 is de moeilijkheidsgraad in 11_5 wezenlijk hoger.

Z/CON	Z/N	Vraag-Antwoord	11_6 - 11_8
Waarin draagt de wandelaar zijn proviand?		een rugzak	

De woordvinding van vaak ontoegankelijke composita wordt beduidend vergemakkelijkt door een (functionele) omschrijving van het desbetreffende voorwerp. Voor deze oefenbladen werden composita als doelwoord gekozen, die aan de hand van hun functie goed te definiëren zijn. De doelwoorden kunnen daarentegen niet gecontroleerd worden betreffende de criteria descriptiviteit of interne samenstelling. De opbouw van de oefenbladen als vraag-antwoord-opgave vergemakkelijkt de woordvinding extra door het reactieve karakter.

Deze beide oefenbladen zijn goed geschikt voor patiënten met lichte tot middelernstige woordvindingsstoornissen.

12 IDIOMATISCHE UITDRUKKINGEN

Vooraf bij lichtere semantische stoornissen valt vaak op welke moeilijkheden patiënten vooral met niet-letterlijke betekenissen hebben en hoe gemakkelijk er daardoor in schijnbaar eenvoudige communicatiesituaties misverstanden ontstaan. Deze oefenbladen hebben allereerst een diagnostische waarde om het voorkomen van dergelijke problemen te kunnen nagaan.

Z/OND	Z/Z	Idiomatische uitdrukkingen	12_1 / 12_2
Mijn vriend leeft op grote voet.		Hij is heel bescheiden. Hij heeft schoenmaat 47. Hij geeft teveel geld uit.	

Elk blad bestaat uit een rij van idiomatische uitdrukkingen, waarbij steeds 3 zinnen vermeld staan. Uit die 3 zinnen moet diegene gekozen worden, die de betekenis van het idioom paraphraseert. De beide andere zinnen zijn systematisch als afleider geconstrueerd: de ene heeft een tegengestelde betekenis t.a.v. de doelzin, de andere paraphraseert een letterlijke interpretatie van de idiomatische uitdrukking. Uit de foutenverdeling valt te concluderen of de patiënt alleen moeilijkheden heeft om de figuurlijke betekenis precies te begrijpen of dat een niet-letterlijke betekenis helemaal niet overwogen wordt.

Deze oefening is zinvol voor patiënten met lichte tot middelernstige semantische stoornissen.

VERKLARENDE WOORDENLIJST

compositum	samengesteld woord (bijv. lig-stoel)
cohyponiem	woorden die op een gelijk niveau onder dezelfde overkoepelende term vallen
hyperoniem	overkoepelende term van een categorie
hyponiem	woorden die onder een overkoepelende term vallen
klasse	een specifieke woordsoort, zoals nomen of verbum. Woorden die tot de open klasse behoren zijn de inhoudswoorden
transitief	een transitief verbum vereist naast het subject nog een NP (Nominal Phrase). Een intransitief verbum daarentegen kan alleen met een subject gecombineerd worden.

LITERATUUR

- Blumstein, S. E. et al., 1982, Semantic Processing in Aphasia: Evidence from an Auditory Lexical Decision Task. In: *Brain and Language* 17, 301-315.
- Collins, A. M. & Quillian, M. R., 1972, How to Make a Language User. In: Tulving, E. & Donaldson, W., eds., 1972, *Organization and Memory*. New York.
- Collins, A. M. & Loftus, E. F., 1975, A Spreading Activation Theory of Semantic Processing. In: *Psychological Review* 82, 407-428.
- Goodglass, H. & Baker, E., 1976, Semantic Field, Naming and Auditory Comprehension in Aphasia. In: *Brain and Language* 3, 359-374.
- Huber, W., Poeck, K., Weninger, D., Willmes, K., 1983, *Der Aachener Aphasie Test*. Göttingen: Hogrefe.
- Kling-Lünser, U. et al., 1987, Prinzipien einer linguistisch orientierten Aphasietherapie am Beispiel einer geriatrischen Rehabilitationsklinik. In: *FLF* 2, 48-60.
- Leuninger, H. et al., 1987, Referentielle Strategien und die Struktur des mentalen Lexikons: Evidenz aus der Aphasie. In: *FLF* 2, 14-29.
- Leuninger, H., 1989, *Neurolinguistik. Probleme, Paradigmen, Perspektiven*. Opladen.
- Milberg, W. & Blumstein, S. E., 1981, Lexical Decision and Aphasia: Evidence for Semantic Processing. In: *Brain and Language* 14, 371-385.
- Milberg, W. et al., 1987, Processing of Lexical Ambiguities in Aphasia. In: *Brain and Language* 31, 138-150.
- Neubert, C. et al., 1988, Zur Revision eines Vorurteils: Aphasietherapie in der Geriatrie. In: *FLF* 4, 53-69.
- Rosch, E. et al., 1976, Basic Objects in Natural Categories. In: *Cognitive Psychology* 8, 382-439.
- Smith, E. et al., 1974, Structure and Processes in Semantic Memory. A Featural Model for Semantic Decisions. In: *Psychological Review* 8, 214-241.
- Stachowiak, F-J., 1979, *Zur semantischen Struktur des subjektiven Lexikons*. München.
- Zeh, M., 1988, *Linguistik und Aphasietherapie*. In: Radigk, W., Hrsg., 1988, *Sprache und Sprachstörungen*. Dortmund.